

EGY MAGYAR GAZDASÁGTAN ÍRÓ A XIX. SZ. ELEJÉN. KOVÁCS MÁRKUS BENCZÉS.

Irta: SÖRÖS PONGRÁCZ.

Egyszerű életfolyása volt annak a férfinak, a kire a magyar gazdaságtörténelem művelőit és kedvelőit figyelmeztetni akarom. Szegénysorsú szülőktől származott s 1782 jan. 15-én született a veszprémmegyei Bársonyoson. Iskoláit otthon, majd Sopronban végezte s mint maga mondja: már 1802-től vágya volt, hogy benczés lesz, bár szülői jobban szerették volna, ha világi pap lesz, hogy így őket öregségökben anyagilag támogathassa. A korán önálló gondolkozású fiú azonban 1804-ben, midőn Novák Krizosztom főapát Sopronban járt, bejelentette neki, hogy benczés akar lenni s a főapátnak úgy megtetszett az eleveneszű gyermek, hogy mindjárt bevette s meghagyta neki, hogy okt. 20-án jelenjék meg Pannonhalmán.

Otthon nagy zavart okozott ugyan elhatározása, de mégis sikerült szülőit megnyugtadni s okt. 20-án édes anyja maga kísérte el Pannonhalmára, a hol okt. 31-én beöltöztették a rendbe.¹⁾

Tehetségével hamar kitűnt s már mint novicius azt a megbízást kapta, hogy társait „a musától föl a poesisig és rhethorikáig naponként tanítsa.”

„A noviciatust bevégezvén, az 1805. évi október 30-án a fehér gallért, mely akkor még a noviciusoknak nem járt, föltettük, Győrbe készültünk fizikára. Be is mentünk.” Ennek elvégzése után 1806 máj. 18-án letette a szerzetesi fogadalmat. Bár „fente a fogát a szent theológiára”, a pápai gymnasiumhoz tették tanárnak, a hol hitelemző és énekvezető is volt. Egy év múlva Sopronba került, hol oly lelkes tanár, hogy leégvén júliusban a város nagy része, a szabadban „zöld fáknak szíves árnya alatt” is folytatta előadásait.

Buzgóságát méltányolta főapátja s elengedvén neki a harmadik

¹⁾ Kovács „A pálya mellyet idáig futott a szent szerzetben Kovács Márk Szt. Benedekrendi áldoz. Irta maga Bakonybélben 1850-ben” cz. kéziratos könyvében, 4. l. okt. 30-át említi, de a hivatalos adatok szerint 31-én történt. L. A pannonhalmi Sz. Benedekrend névtára 1880. évre, 106. l.

évi próba-tanárságot, theológiára küldte. Mint ilyent érte Győrött a francziák támadása s ez alatt rettenthetlen bátorsággal járt-kelt az ostromlott városban, vett részt az oltásban, midőn a rend háza meggyulladt. A város kapitulatioja után társaival együtt kiszökött a városból s Kis-Megyeren át Pannonhalmára, majd Tihanyba ment. A békés idők beálltával Novák visszarendelte őket Győrré, a hol, majd Pannonhalmán folytatták a tanulást s 1812-ben pappá szentelték.

A fiatal ember egyszerre három állást kapott, mert kevés volt az ember s szent-mártoni hitelemző, nyalkai lelkész s pannonhalmi tanárképző-intézeti tanár lett. Mivel azonban egészsége megcsinyltetta a túlságos terhet, végre csak a nyalkai plebánia maradt rajta, a hová szülőit s testvérjeit is magához vehette. Két évig volt itt, azután 1815-ben, jan. 27-én tényői pap lett, a hol sokat tett az egyházi ének s okos gazdálkodás föllendítésére. Ezentul sokat vándorol. 1822—1823-ban újra hitszónok Pannonhalmán, 1823—1824-ben lelkész Balaton-Füreden, 1824—1827-ben Kapolyban, végre 1827-ben Bakonybélbe került házfőnöknek azzal, hogy a gazdaságot is kezelje. Nem volt sok kedve hozzá, de lelkiismeretes. „Nem kimélem magamat a hivatal kárával, írja életrajzában, mivel a lélekisméret rám kiálta, hogy hív legyek és bennem helyezett bizodalomnak pontosan feleljek meg. Azért lótok, futok; minden szegletben jelen vagyok; későn fekszem, korán kelek; ott is meglepem enyimeket, a hol magokat biztosoknak vélik.“ Pontos, jó gazda, a ki elismerő dicséretet arat működésével. Fáradozása közben azonban személyes összeütközésekbe keveredvén, a jószágkormányzói állásról lemondott. A dolga is sok volt neki, mert kevesen lévén Bakonybélben, „nemcsak ispánt, hanem plebánost is pótoltam, mint írja. Hozzá jön még az is, hogy egy jókora tomust is írtam ily czím alatt: Bakonyi gazda és (Guzmics) Izidor apát alatt oda is ajándékoztam az apáti könyvtárnak. Ez maga is bebizonyítja, hogy én fáradhatatlan gazdája voltam az apátságnek.¹⁾

A munka, a melyet Kovács említ, „*Bakonyi gazda, melyet írt Kovács Márk Sz. Ben. fia, midőn Bakony-Bélben ezen könyvének nevével viselte 1828—9.*“ czímen maradt fönn. Ujabban a bakonybéli apátság könyvtárából a pannonhalmi könyvtárba került. A gondosan írt munka 186 kis nyolczadrétű lapra terjed. A munkának czélját egy általános, de formája szerint „barátom“-hoz címzett bevezető mondja el; „Jó minden hagyomán: csak bűn ne legyen és ostor. Mert noha magában nem volna is tökéletes: de a tökéletesedésnek bizonyossan kezdete mindenben. Bár ezen árva kis háznak is volnának több illyen lerakott

¹⁾ Önéletrajza, 117—118. ll.

kincsei! De, noha sokan éltek már ennek kenyerét: egy sem volt mégis oly kegyes hozzá, hogy legalább sovány pontokba letette volna azokat, melyeket itten „az apáturság kárával tanult“. Ő ezt károsnak látta s azért leteszi az erdő, a nép, a mező körülállásait, leteszi tapasztalatait és ezek után induló javallatait“.

A munkát eredetileg két kötetre tervezte. A „foglatat“ szerint az 1. rész szól a gazdaság akadályairól, a 2. az erdei jó és rossz manipulációról, a 3. tárgyalja a mezei gazdaságot közönségesen, a 4. rész a házi gazdaságról való észrevételeket, az 5. a majorbeli gazdaságot, a 6. pénzforrások Bakonybélben a jövedelemforrásokról szól volt. Elkészülni csak az első három rész készült el. Kár is, de nem is baj, mert a dolgozat így jobban elveszti helyi vonatkozásait s valósággal a bakonyi gazdálkodásnak módozatait adja elő.

A helyi vonatkozásoknak elhagyásával a következő tárgyakról szól.¹⁾ Az uradalmi gazdálkodásnak nagy akadály a jobbágy nép, a mely nem tartja magát az urbarialis egyezségekhez s rabló, erőszakos eljárásával akadályt vet a jószág kormányzóinak. Baj a levegővel is van. „Az a kegyes természet, mely mindeniknek édes anyja, itt Bakony lelkében mostohának adja ki magát...“ „Ezen levegőnek mostohasága megkésletli a munkát és meggátolja a termést. Mert már szeptember holnapban többnyire békőszöntvén a derek és fagyok, majd április végéig ki nem eresztenek. Csaknem sirva kell nézni, hogy odaki már elborították a földet az ékesen zöldelő tavaszi vetések, mikor idebe még csak próbálgattuk a dombosabb helyeken a tavaszi szántást elkezdni. Továbbá ezen megkésésnek nemcsak az a kára, hogy minden későbbben érik, hanem sokszor az is, hogy fele mag benne vész a földben, ki nem kél. Mert mire mi elvégezzük a tavaszi vetést, már az ajtónál van a május holnap. Ezen időtáj pedig többnyire meleg és szárító szelekkel szokott bővelkedni, mely egészen új szántásunkat előbb, mintsem a mag dagadni kezdene vagy, a mi még rosszabb, midőn már fél dagadásban van, kevés napok alatt úgy kiszáritja, hogy nem találván a cserdülő mag semmi nedvet, mely gyökerét éltesse s nevelje, a penész és földi férgek eledelévé lészen...“ Csak akkor van más eredmény, ha a Bakonyon kívül megkésik a tavaszi eső, mert ekkor a bakonyi termés éppen jókor kapja s ezen „későbbi eső után neki veszik magukat a vetések... Ha pedig még utóbb is mosogatja őket a szép, mérsékletes eső, legbővebb termést lehet belőlök várni, holott odaki csaknem semmi tavaszi se lesz.“ Az őszi vetésnek s a tavaszi rozsnak azonban itt is rossz sora lesz. Nagy baj a sok köd, „mert, ha ezen ködökkel szél

¹⁾ Első rész. A gazdaság akadályai, 1—35. ll.

nem jár, mely a kalászsoknak összeütközése által a ködöt földre rázza, úgy elütik a magházakat, hogy a szemet adó szikecske a friss levegővel többé nem közösködhetvén, örökre megfullad pedig úgy, hogy nemcsak jó szem, de ocu sem lesz belőle.“ A természetnek ez az össze-vissza való járása azt kívánja, hogy a bakonyi gazdaságot állandó gazda kezelje, a ki kiismerheti az időjárást s föl is jegyzi a tapasztalatait. Az itteni gazdálkodáshoz három kell: a hagyomány, az élő mester és az öntapasztalás. Az első részt a következő „javallatokkal“ zárja be:

1. A népet törvényesen megregulálni mindenben.

2. Korán iparkodni, a mennyire lehet, mind az őszi, mind a tavaszi vetéssel.

3. Állandós gazdát tartani, ha érti mesterségét és el sem ereszteti addig, míg helyébe más fiatalat nem tanít, a ki fölváltsa.

4. Hozassék be egy nagy napszámkönyv (napló), melybe esztendőnként köteles legyen minden értelmes administrator az ő közhaszonra szolgálható tapasztalásait föltenni lelkessen, hogy a következők setébe tapogatni ne kényteleníttessenek, hanem inkább a feltaláltakhoz adni tulajdonaikból is tudhassanak.

5. A sok szép tapasztalások systhema formába öntetvén nyomtatassanak ki, hogy ez a kincs még a jövőendő maradékjainknak is használhasson.

A munka második része¹⁾ az erdőbirtokkal foglalkozik. Valóban szeretettel beszél kedves fáiról s részlegesen tárgyalja az okszerű erdőgazdálkodás elhanyagolásából eredt károkat. Részletes ismertetését kapjuk tárgyalásainak, ha javallatait megfigyeljük:

1. Mivel eddig a szerszámfát rendkívül pazalták, ezentul három áron sem kell eladni a vágáson kívül.

2. Szemen, sőt, a mennyiben lehet, számban kell tartani a becsesebb fákat az erdőnek minden részeiben, hogy szinte darabszámba lehessen előlkérni a kerülőktől.

3. Szünetlen vigyáztatni kell ezen becsesebb fákra, hogy valamelyik hír nélkül veszni ne induljon. Mihelyest pedig valamelyiken halálos seb látszik, mely miatt a gyarló bükkfa nem állhat haszonra: nemcsak észszel, hanem tollal is föl kell jelölni. Sőt magára a fára is rá kell tenni az uraság bélyegét azon fejszefokkal, mely ezen végre készítettett.

4. Valahányszor az uraságnak szüksége leszen deszkára, léczre, vagy más szerszámfára, soha se kell a kerülőnek megengedni, hogy ezen esetre is kényne szerint mutogassa ki a legyilkolandó fákat, hanem

¹⁾ Második rész. Az erdő manipulatio, 36—86. ll.

azokat legyen szabad behordatni, melyek megbillegeltették és ennek előtte az erdő kárával a (szerszámkészítő) parasztnak eladatni szoktak.

5. Soha többé a vágáson kívül még hibás fa se adassék el a parasztnak. Egy az, mert ők azért sebesítik össze a legszebb fákat, hogy kénytelen legyen nekik az uraság eladni; más az, hogy a paraszt, ki az ilyen fát megveszi, ki nem hozza, nem is hozhatja, hanem beleül az erdőbe s ott dolgozza föl. De bezzeg ezen vett fa mellett privilegiatus rablóvá lesz úgy, hogy, ha 5 frt ára fát vesz, 20 frt kárt tesz; levág más fákat is és begyepezi helyét; azon vett fát úgy dönti le, hogy másikat is üssön le vele . . .

6. Az erdő ereje osztassék föl száz részre,¹⁾ hogy annyi esztendőben csak egyet kerüljön a vágás. Mert, ha kövérebb proportiora tétetik az erdő, ezen mindenben késedelmes fundus azt ki nem állja.

7. Kész lévén az említett proportio, calculást kell tenni arról is, mennyiben van ez megsértődve az eddig való rendetlen vágások által? Ha érzékeny az excessus, azt úgy ki kell pótolni kicsinyenkint a jövő vágásokban, hogy az egész terhet az utolsóira ne hagyjuk, mert akkor elviselhetetlen lesz.

8. A vágás idejekor nem kell az erdőt fű módra lekaszálni, hanem előre kell aggodni a szerszámfának állandó successiójáról, azaz ki kell válogatni, pedig summásan, a legszebb növésű és legegészségesebb fákat és nem fejszével, hanem valami ártatlan jellel megcégérezni a meghagyásra. Majd mire ismét visszakerül²⁾ a vágás, ezekből lesz a bő aratás.

9. A mészégetés elhagyandó. (Csak nagyban, legalább 20 szekérnyi egyszerre fizeti ki magát; kárral jár, mert a mészégetők állataikkal együtt az erdőn vannak s a marha leeszi a csemetéket is, továbbá a mészégető nemcsak hulladékfát használ el, hanem, ha közelebb éri, az őlfát is elégeti vagy élőfát is kidönt.)

10. Legyünk oly kegyesek ezen drága erdőhöz, hogy olcsó, gyűntment, lopásra kénytelen őrizetet ne állítsunk soha melléje. Értelmes, okos, gyors, fürgencz, írástudó, hív, jó puskás, erős-vacskos, bátor kerülőkre tegyünk szert. Kapunk pedig úgy, ha olyan bért szabunk nekik, melyből lopás nélkül, becsületesen élélhetnek.

11. Az erdei legeltetés korlátozandó, mert a marhák zabolátlan sokasága nemcsak mindent lerág, hanem szinte leborotválja a határt. Ha ki nem zárjuk, lerágatván esztendőről-esztendőre minden új hajtásokat, nemcsak erdő, de becsületes berek se lesz.

¹⁾ Mivel majdnem pontosan 2100 holdas erdőről beszél, 21 holdas vágás lett volna.

²⁾ Így tehát a szerszámfa 200 éves turnusokban került volna vágásra.

A mezei gazdaságot tárgyaló részben¹⁾ részletesen foglalkozik a gazdálkodás minden ágával, sorba veszi azon terményeket, a melyek a bakonyi gazdálkodásban bevállanak. Minden nehézség mellett is, a mivel a gazdának meg kell küzdeni, „a bakonyi gazdaság nem oly megvetendő, a milyennek sokan állítják (gondolják) és én is állítottam“. „Hogy világozást nyújthassak, szükségesnek látom pontonként fölvenni mindazokat, melyek a mezei gazdaságban ezen helyre nézve vagy egészen különböznek a közönséges teoriától, vagy olyan észrevételekkel s tapasztalatokkal vagynak összevetve, melyeket az idevaló gazdának nem tudni kár. Ilyenek többnyire az ugarozás, trágyázás, szántás és a különbféle vetemények sorsa.“

Kovács az ugarolásnak — nemcsak azon szükségből, hogy nem volt elég trágyája a kezelése alatt levő birtokhoz s elég állatja sem, hogy az összes földeket megművelje — elméletileg is pártfogója, mint a következő fejtegetése mutatja: „Ha a nap a földet minden oldalról meg nem pirítja, ki nem főzi, ki nem égeti, mint a mészégető a követ, esztendőről esztendőre mindig alábbvaló leszen veteménye. Jól érted, ebből mit akarok. Az ugarozás t. i. nem csak arra való, hogy a föld nyugodjék. Mert, ha csupán ezen okra nézve kellene ugart hagyni, magam is könnyen elváltoztatnám gondolatomat és így okoskodnám: A föld másképp nem fárad el, hanem csak abban mondatik elfáradni, hogy a zsirja fogy, ezt pedig trágyával ki lehet pótolni, tehát az ugarozás haszontalan ottan, a hol trágyával lehet szüntelen győzni. De más, nagyobb ok javálja az ugarozást, t. i., hogy a föld a nap melegétől minden oldalról megpiréttassék s kifőztessék és azon éltető s hizlaló áldott meleget szinte a részegségig magába szívja. Azért forgatják a földet háromszor egyik oldaláról a másikra hogy a nap sugára igazán kifőzhessen. Hogy pedig erre elég idő legyen, minden értelmes gazda, ha lehet, úgy rendeli el a szántást, hogy egyik szántástul a másikig hat hét köz legyen. Ha így rendeltetnek el az ugarföld szántásai, csak akkor lesz igaz egészben az a régi magyar állítás: *A hány. szántás, annyi kenyér.* Mert ez a napnak hat hétig való pirítása mindenkor kis trágyázás helyett esik a földnek.“

„Hogy a földnek trágya legyen a lelke mindenütt, arról szólni nem szükséges. Más pontok vagynak itten“: a trágyázásban való proportio, a trágya szaporításának jó módja, a materiale vagyis alom, a trágyázás módja. A földet minden hat évben mindenütt meg kell trágyázni. Ha erre nem volt rendesen elég trágya, ez pótolható az alom duplázásával. Igen ám, de ha nincs elég alomszalma, meg azután valaki,

¹⁾ Harmadik rész. A mezei gazdaság, 99—186. II.

helyesen, úgy okoskodik, hogy a szalma maga is pénzadó portéka? „Hátra van tehát, hogy hordassunk falevelet bőven. Ez ellen ugyan sokan kikelnek, pedig két okbul. Egy az, mert a leveles trágya nem sokat ér a földnek. Más az, hogy a falevél el nem rothad azon időre, melyben ki kell hordani és így megszáradván kint a szél mind elhordja a földről. De ne higgy ezeknek, mert nem tudománybul, hanem csak gondolomformán beszélnek.

Tanultam én ezt legelőször tényői plébános koromban. Ottan a sok szőlőt nem győzván az emberek marha trágyával, összehuzták ősszel a sok falevelet az erdei gödrökbe. A sok esőtől és hólétől általt járattatván úgy megérett, hogy csaknem sajt módra metszeni lehetett. Tehát nem igaz, hogy nem rothad el a falevél s így az se igaz, hogy a szél elhordja a földünkről. Továbbá ezen levélből érett trágyával megtömvén bujtás vermeiket, oly kövér hajtások jöttek ki belőlök, hogy a leveles trágyának nagy fogánatját mindeniken olvasni lehetett. Már pedig ha maga ezen elrothadt falevél annyi zsirt ad a bujtásoknak, mit fog adni a mezei veteményeknek, ha a marha hugy és ganaj véle keveredik? Hordasd mennél bővebben lehet a falevelet, tömesd vele fáradhatatlanul a marhák alját, a sertvések ólait és a ridegeknek nyári aklát. Ezen módon kövér lehet minden földed, a szalmából pedig, melyet így megkiméllettél, jó summa pénzt árulhatsz és így a falevelet, melyet én hasznosnak állítok, te majd kincsnek hirdetheted.“ Megpróbálta maga is egy 50 mérős búza táblán. „Mi lett a haszon? Olyan búza, hogy még a rábaköziek se fitymálhatták és senki, a ki a szép veteményben gyönyörködik, gyönyörűség nélkül közöttte nem járhatott.“¹⁾

A trágyázás módjára a bakonyi hegy-völgyes talajra azt mondja: „Tartsd meg ezt a rendet. Terítsd meg a hegyoldalakat felül jó vastagon, alább vékonyabban, a hegyalját pedig bízd a záporokra. Majd visznek azok reá eleget, néha sokat is.“

A záporok miatt a hegyes helyeken különös gond fordítandó a szántásra. E tekintetben azt ajánlja, hogy „valahol hegynek kellene barázdolni, ottan mindenkor keresztben kell szántatni, pedig három fontos okokra nézve. Egyik az, hogy az ekét hegynek huzatni, holott másképp is lehetne, kegyetlen marhagyilkolás. Más az, hogy ha hegynek barázdoltunk, a záporoknak annyi kanálist készítettünk lefelé, a hány fordítást teszünk s így ha két, három záporosó jön a szántásra, kész árkokat mos a puha földön. Végre az a kár is jön belőle, hogy a

¹⁾ Kovács eljárásának be kellett válni, mert alatta 4000 frttal emelkedett az évi jövedelem, pedig az erdőt kimélte s ebből összesen csak 700 frtot vett be 2100 holdról!

hasznos eső is elfut a földről könnyebben: ha pedig keresztbe van a szántás, minden fordítás új akadék a lefolyó víznek."

A veteményezésnél buza, rozs, árpa, kukoricza, zab, lencse stb. egyaránt figyelmes vizsgálóra talál s a véletlen természeti csapások ellen is mond védelmet. Így a földet jégmódon megülő márcziusi havak ellen a hónap irtókapával való megtörését, hogy így a vetemény friss levegőhöz jutván, a fulladástól megmenekedjék. A júniusi köd ellen egyszerűnek látszó módot ajánl: egyik barázdától a másikig kötelet húzni, végig vonni, ez leveri a ködöt a magháztól, a friss levegő hozzájuthat a kis pollenhez, székecskéhez s így nem ful meg. Ez azonban, a dolog természete szerint csak kis birtokon valósítható meg; kivéve persze, ha roppant cselédség mozgósítható.

Az egyes veteményeket, illetőleg a rózsánál figyelmeztet a bakonyi viszonyok szeszélyes voltjára s ezért úgy tavaszt, mint őszit kell vetni és pedig dombos helyre, a hol a hó is előbb olvad s a köd, eső nem áll meg. A buzának ugyanez a veszedelme. Ebből jobb őszi vetésre dolgozni s mivel éppen a Bakonyban roppantul elgazosodik, gyakran kell irtani, gyomlálni. Az árpa kitünően megterem, de egy sajátságos jelenségre figyelemmel kell lenni: helyitermésű árpát nem szabad használni vetőmagnak, mert elfajul, roppant silány lesz, „a ki itten jó árpát akar termesztetni minden esztendőben kívülről hozzon vetni való magot“. A zabnak a Bakonyság valósággal hazája „per autonomasiam zabföld“ nem árt a zabnak a hideg, se meleg, se köd, se hegy, se völgy. Csupán az egy szárazság ölheti meg, de ez minek nem árt? Tanácsos bőven termesztetni, de se sűrűn, se ritkán vetve, középszerű földbe, minden esztendőn más földbe. „Tartsd meg ezen három pontot, majd lesz annyi zabod, hogy Árva vármegyének is szolgálhatsz.“ Kitünő zabföldnek ajánlja: megtrágyáztatni szinte „csemceségig“ a földet, jól alászántani s bevetni krumplival. Ez jól fizet s a kapálás mellett tisztul a föld. Ezen tisztított s puha földbe másodszor buza jó. Aratás után tüstént alá kell szántani, hogy a tarló hadd rothadjon s tavaszi szántás után jó béle zab. Ebben a krumplitól s búzától mérsékelt kövérségre jutott földben oly zab terem, hogy „mulatság nézni, gyönyörűség aratni. Híres növénynek mondják a borsót is, de ezt nem ajánlja, mert a Bakonyság nyáron nem elég hűvös s mikor a borsó hüvelybe kezd menni, a szorult meleg megfojtja, illetve, ha vet valaki, lehető korán vesse; egyébként is hamar „eleven lesz“, zsiszik esik bele. Jobban terem ennél a lencse. Ajánlatos a bükkönytermesztés is, mert nem válogatós, takarmánynak kitünő, magbükkönynek természetve drágán értékesíthető s az is figyelemre méltó, hogy „ez a földet nem rontja, mint más vetemény, sőt inkább hizlalja. Mert gazdag gyökereivel, alsó

leveleivel, melyek a föld színén megrothadnak: szinte trágya gyanánt szolgál a földnek. A kukoriczát a Bakony hűsebb helyeiről számkivetésbe küldték ugyan, mert, úgy hitték, „a korán hideg, későn meleg miatt nincsen ideje megérni“. Nem tudtak vele bánni. „A némettel imígy beszélget a kukoricza: *Ültess el engem áprilisban, majd akkor jövök ki, mikor akarom. Ültess el májusban, tüstént jövök.* Azaz, ha előbb ülteted a kukoriczát, mintsem a föld a nap melegével jól lakjék, haszontalanul fáradozol. Ha így ülteted, két héttel is előbb kell kapálni, mint a korán ültetettet. Vajmi sok pedig a kukoriczának két hetet nyerni! Ne ültessd hát korán, mert semmid sem lesz... De a Bakonyban az is kérdés, hogyan érik meg előbb?... Mikor ülteted, egyik sor a másiktól annyira essék, valamennyire erőszakosan lépni vagy, ha apróbb lábaid vagynak, ugorni tudsz. Így a nap ereje jobban tüzei minden bokrot, nem lévén akadék egyik a másiknak is így biztosabban megérik.“ Kővér földbe kell vetni s meglevelezni, hogy árnyékot ne tartson magának, a minék az a haszna is megvan, hogy ez a gyenge levél a kukoriczában felferődő vad moharral jó takarmányt is ad a tisztításkor s nem szabad erdőhöz közel lennie, mert az a maga „sziklás is lapányos gyomrából szinte dönti a hideget“. A krumplit „méltán nevezik bakonyi buzának, az ide való földnek legbiztosabb veteménye“. Kiterjed a figyelme a rét alapítására is. Erre a jó szántású földbe kapás növényt ajánl, ezután trágyázást s jóféle fűmagot.

Kovács, mint műve ismertetésében ismételtelen megtetszik, gyakorlati gazda volt. Azon alapot, a melyet otthon, szülőinél látva szerzett, mint plebános kis gazdaságain s a néptől is tanulgatva fejlesztette. De e mellett olvasgatott is. Néhány megjegyzése, a melyet az elmélet ellen intéz s a physikai törvényekre való hivatkozásai arra vallanak, hogy valamelyest elméletileg is foglalkozott a gazdaságtannal s ezen át szűrődött le az ő gyakorlata, melyet Bakonyi Gazdá-jában írásba foglalt.

Bizonyára folytatta volna művének második kötetét is, ha ideges, érzékenykedő természete arra nem bírja, hogy a kormányzóságról lemondjon. Horváth Pál, tihanyi apát, a rend kormányzó apátja elfogadta lemondását s 1829. őszén Sopronba küldte hitszónoknak. Ez kedves foglalkozása volt, de régen aranyeres lévén, könnyen fogékony volt a bajok iránt. Itt megbetegedett és e miatt, mivel az orvosa levegőváltást ajánlott neki, Kis-Czellbe ment. Mindössze egy évig húzta ki itt is. 1832—1843-ig, mint lelkészsegéd, majd mint alperjel. Tihanyban volt. Innen újra visszavágyott Nyalkára, melyet mint első plebániáját igen szeretett. 1843—1850-ig volt itt. A 48-as események lezajlása után népét az uralkodóház iránt buzditván, oly összeütközésbe került népével, hogy elkeseredetten, csalódottan lemondott plebániájáról s mint „csúzos,

rheumás, hemorroidalis complexiókkal“ nyomorgó korán öreg még 1850-ben Bakonybélbe ment. Hivatalos dolga édes-kevés lévén önéletrajzát irogatja s már nyomtatásban, hirlapokban megjelent, valamint kéziratban levő nagyszámú munkáját veszi jegyzékbe. „Sirva indult“ új, illetve már a multból nem kedvelt helyére. Fokozódó idegessége, érzékenysége sok kellemetlenséget szerzett neki. Sokat betegeskedve végre 1854. decz. 8-án meghalt.¹⁾

¹⁾ 1880-i névtár, 106. l.